

Аннотация

Проанализированы транспортные сети исторических городов указанных областей с точки зрения регенерации их рыночных площадей; обоснована необходимость изъятия автомобильного движения с территорий рыночных площадей, предлагаемых в качестве памятников градостроительства, приведены связанные с этим проблемы; освещены особенности четырех групп городов, выделенных независимо от возможности устройства пешеходных зон на территории исторических рыночных площадей.

Ключевые слова: исторические города, рыночные площади, регенерация, транспортные сети, пешеходные зоны.

Abstract

The transport networks of the historic towns are analyzed in terms of their market squares regeneration of areas. The necessity of removal traffic from the market squares is proved while these objects are offered to become the monuments of urban development.

Key words: historic towns, market squares, regeneration, transport networks, pedestrian zone.

УДК 711.4.01

О. І. Гелла

*канд. арх., доцент кафедри Основ архітектури,
Харківський Національний університет будівництва і архітектури*

Л. В. Качемцева

*канд. арх., доцент кафедри Основ архітектури,
Харківський Національний університет будівництва і архітектури*

СОЦМІСТО В АРХІТЕКТУРНІЙ ТА МІСТОБУДІВНІЙ ПРАКТИЦІ НА ХАРЬКІВЩИНІ В 1920 – 1930 РР.

Анотація: розглядається формування концепцій соціалістичного розселення, соцміста. Досліджуються реалізації цих ідей на території Харківщини в 1920 – 1930-х рр. Аналізуються особливості реалізації ідеї соцміста як житлового селища поруч з місто формуючим підприємством на прикладі Есхару, «Нового Харкова», Балаклеї.

Ключові слова: соцмісто, містобудівельна практика, Харківщина.

Постановка проблеми. Актуальність. В Україні, особливо в східних регіонах країни спадщина радянського періоду в галузі містобудування та архітектури займає помітне місце. На сучасному етапі фахове співтовариство формує відношення до цього спадку, що потребує уважного вивчення.

Новизна. Традиційно концепція соцміста ілюструється прикладами найбільших містобудівних утворень. В даній роботі нарівні з загальновідомими прикладами розглядаються малі населені пункти Харківського регіону, які рідко аналізуються в межах проблематики, що заявляється.

Мета роботи — вивчення особливостей реалізації ідей соцміста як селища при містоутворюючому підприємстві в 1930-х рр. на території Харківщини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До заявленої в дослідженні теми зверталися ряд авторів. Серед них: Н.В. Антоненко [3], О.П. Буряк [3], О.І. Гелла [4], К.В. Дідієнко [3], Ю.Л. Косенкова [5], М.Г. Меєрович [6], К.Т. Черкасова [7], та ін.

Результати дослідження. В СРСР в роки першої п'ятирічки (1928-1933) однією з головних тем проектних пошуків архітекторів стала проблема соціалістичного розселення. В результаті тривалої полеміки було сформовано три основні концепції. До першої відносяться ідеї архітекторів-урбаністів (наприклад — Л.М. Сабсовича), які уявляли соціалістичні міста як велетенські виробничо-житлові комбінати при підприємствах [1]. До другої — дезурбаністів, зокрема, М.О. Охитовіча і М.Я. Гінзбурга, які пропонували замінювати міста поселеннями-стрічками, що складаються з індивідуальних житлових елементів, розташованих уздовж автострад. Третя, пов'язана з теоретичним кредо М.О. Ладовського, була покладена в основу концепції АРУ і спрямована на пошуки такої схеми планування міста, яка дозволяла б ускладнювати його планувальну структуру в процесі його розвитку, не порушуючи в той же час взаємини основних функціональних зон [2]. Саме з поєднання кращого в цих концепціях, при природній відмові від крайнощів виникла ідея соцміста. Кілька ранніх реалізацій цих ідей відносяться до Харківського регіону.

З 1920-х рр. система розселення Харківщини почала змінюватися під впливом нових ідей — економічних, соціальних і містобудівних. У 1921-1922 рр. був розроблений проект ГУКГ НКВС «Положення про встановлення міських планів» за участю найбільших теоретиків та практиків містобудування та фахівців з оздоровлення міст того часу — В.Н. Семенова, А.П. Іваницького, Б.В. Сакуліна, М.Н. Петрова, І.Г. Гельмана, М.Д. Загряцькова та ін. [8].

У 1924 р. було затверджено «Положення про міські та сільські поселення». А в 1928 р. прийнята інструкція НКВС, в якій місто розумілося як

єдине спорудження в соціальному, архітектурному та інженерно-технічному відношенні [8].

У 1930 р. вийшла книга М. Мілютіна «Соцмісто», яка вплинула на містобудівну практику в Україні. У ній було поставлено завдання по створенню «нового расселения человечества на основе социалистического производства», розглядалися основні питання раціонального планування і будівництва населених місць СРСР. Оскільки стрижнем соціалістичного господарства були виробництво та план, в основі вирішення питання про вибір пунктів нового будівництва, на думку автора книги, повинно бути визначені виробничо-господарські точки, на основі яких і створюється поселення. Кожен населений пункт при цьому повинен розглядатися як єдине ціле, де найбільш розумно, раціонально, доцільно розташовуються і пов'язуються між собою його основні частини: промислове і сільськогосподарське виробництво, транспорт, енергетика, управління, побут, виховання, навчання. Розширення населених пунктів, що існують передбачалось робити або шляхом створення селищ-супутників, або шляхом перепланування цих пунктів, або їх окремих частин (для особливо великих міст) [9].

У книзі «Соцмісто» було зроблено спробу поєднати ідею раціонального планування міських зон з ідеєю розвитку, зростання міста у часі. Ці ідеї кореспондуються розробками Ладовського, що передбачали якісні зміни лінійного міста під час свого розвитку-зростання, з поступовим переходом від нижчої форми міста-лінії в вищу форму міста-площини [2]. У лінійному соцмісті промисловість повинна була розвиватися вздовж залізниць, по інший бік від промислової зони розташовувалася автострада, яка мала обслуговувати райони житлової забудови. Паралельно всій системі знаходилися наукові та адміністративні установи, школи та об'єкти обслуговування.

Ще до виходу книги Мілютіна в межах плану ДЕЕЛРО існували спроби створення системи, в якій місто і село отримали б однакові права, а жителі населених пунктів незалежно від своєї приналежності до промислової чи сільськогосподарської сфери отримали б близькі за якістю умови проживання [10].

План ДЕЕЛРО, що був розрахований на 10-15 років, передбачав відновлення промислових підприємств і створення потужної енергетичної бази для забезпечення промислового та цивільного будівництва. Було заплановано будівництво 30 районних електричних станцій, також, передбачалося будівництво підприємств, що забезпечать ці будівництва всім необхідним. Серед інших планувалося й будівництво в Харківському адміністративному районі.

У 1924 р. для будівництва ДРЕС-2 (закладена в 1927 р.) було засновано

селище Есхар. Назва Есхар походить від аббревіатури Електрична Станція Харківського Адміністративного Району. Місце було вибрано неподалік від Харкова, в 5 км від міста Чугуєва виходячи з економічних міркувань: мінімальних витрат на спорудження і обладнання електростанції, створення короткої лінії електропередачі, достатньої кількості води, легкості розміщення робочої сили [11]. Підвіз вугілля для роботи ДРЕС передбачався залізницею по спеціально проведеній під'їзній гілці.

У 1927 р., при початку робіт з будівництва електростанції (завершена в 1930 р.) було споруджено кам'яний склад, начорно споруджено будинок допоміжних майстерень для станції. В селищі побудовано три триповерхових житлових будинки та розпочато будівництво ще двох [12].

Селище Есхар розташувалося на південному заході від електростанції, відокремлене від неї зеленим масивом. Уздовж руслу річки Сіверський Донець по дотичній до населеного пункту пройшла дорога на Чугуїв. Додатково було прокладено гілку залізниці, яка з'єднала електростанцію із залізничною магістраллю.

Регулярна планувальна структура поступово заповнювалася трьох і чотириповерховими житловими будинками, до 1936-1937 рр. в селищі з'явилися школа, лікарня, магазини, об'єкти соцкультпобуту, клуб, була сформована головна площа. У 1938 р. Есхар отримав статус селища міського типу [13].

Хрестоматійним прикладом реалізації концепції соцміста є селище Харківського тракторного заводу. «Новий Харків» проектувальники бачили як місто-супутник на 100 — 120 тис. мешканців, який міг би існувати відокремлено від тодішньої столиці України.

Основною причиною його створення була необхідність забезпечити житлом і установами культурно-побутового обслуговування робітників і службовців тракторного заводу, який передбачалося звести на так званому Лосевському майданчику в 7 кілометрах на південний схід від першої столиці радянської України. В північній частині Лосівського майданчика передбачалося розміщення, крім ХТЗ, ще 14 різних промислових підприємств, а на півдні — соцмісто [14].

У грудні 1929 р. проектно-конструкторське бюро при НКВС під керівництвом П. Альошина отримало замовлення на проектування соцміста «Новий Харків». У березні 1930 р. був представлений ескізний проект селища ХТЗ — Тракторобуд на 113 тисяч мешканців. У квітні цього ж року всі роботи з проектування було передано в організовану в цей час Харківську філію Діпроміста (Державного інституту проектування міст) України [7, 14]. Закладення селища відбулося в травні 1930 р. Планувальна схема поселення будувалася за жорсткою прямокутною сіткою вулиць, прив'язаною до напрямку

Чугуївського шосе, основним транспортним зв'язком промислового району та соцміста з Харковом. Були розбиті п'ять кварталів, які спочатку забудовувалися чотирьох і п'ятиповерховими житловими будинками квартирної типу. За проектом передбачалося теплими переходами зв'язати будинки між собою та з будівлями обслуговуючих установ: поліклініками, клубами-столовими, школами і дитячими садками. Близько 30% території відводилося під зелені насадження. Більшість споруд було орієнтовано поздовжньою стороною перпендикулярно Чугуївському шосе. Така орієнтація оптимальна по відношенню до панівних вітрів. Будівництво селища за проектом здійснювалось протягом 1930-1932 рр. Але проектні ідеї були здійснені не в повній мірі.

З 1932 р., Харківський тракторний завод почав активно працювати над архітектурно-планувальним оформленням району та коригуванням вихідного проекту, вкладаючи в це великі кошти. Потужне фінансування забезпечило благоустрій житлових кварталів, влаштування доріг, тротуарів, будівництво дитячих садків і ясел, науково-технічній станції заводу, столових, ресторану, архітектурне оформлення головної контори заводу, зведення житлового будинку на 300 квартир з магазинами на 1-му поверсі, будівлі райради.

Під час Другої світової війни з 97 реалізованих об'єктів соцміста «Новий Харків» велику частину будівель було зруйновано. Збереглися лише планувальна структура та кілька будівель першої черги забудови.

У 1930-і рр. соцмісто було побудовано в районному центрі Балаклія Харківської області як селище-супутник Державного артилерійського ремонтно-дослідного заводу № 2 «Арсенал» (заснований в 1932 р.) [13]. Крім житлових будинків під його «патронатом» були побудовані Будинок культури, бібліотека, перукарня, дитячий садочок, ясла і кілька магазинів, розбито парк. Поселення отримало регулярне планування. Соцмісто задавало новий рівень благоустрою, організації побуту, якості життя. У 1938 р. Балаклія отримала статус міста, а Соцмістечко увійшло в його межі [13].

Висновки.

На території Харківщини в 1920-30-х рр. були реалізовані ряд містобудівних проектів, в основу яких лягли нові для того часу ідеї. Реалізація ідей соцміста як селища при місті утворюючому підприємстві в кожному конкретному випадку мали свої особливості.

Заснування Есхара, формування його планувальної структури, функціонального зонування в часі збіглося з професійною полемікою про нову концепцію соціалістичного розселення і будівництво нових міст. Селище при ДРЕС-2 є прикладом малого мономіста, раціональна структура якого

відображає перехід від ідеї селища-саду до встановлення концепції соцміста, та її основних принципів. У цьому населеному пункті раціонально розташовуються і пов'язуються між собою його основні складові: промисловість, транспорт, енергетика, управління, побут, виховання, освіта, сільськогосподарське виробництво.

«Новий Харків» задумувався як місто-супутник столиці радянської України, місто-альтернатива. В рамках цього проекту ідея соцміста, як населеного пункту, функціонально організованого, сформованого відповідно до уявлень про новий соціалістичний спосіб життя, який базується на плані і виробництві, реалізована в надмірній повноті. Що стосується містобудівної структури нового поселення — це одна з найбільш відомих версій реалізації ідеї «лінійного міста».

Соцмісто в Балаклії — селище-супутник на її околиці, ставши частиною районного центру, завдав новий рівень побутової облаштованості, якості дозвілля, організації життя провінційного історичного міста.

Експерименти по реалізації нових містобудівних принципів були перервані Другою світовою війною. Але вже в 1950-і рр. в рамках відновлення та будівництва нових підприємств, на Харківщині виникає ряд селищ при містоутворюючих підприємствах, чиє планування здійснюється за принципами, сформульованими ще в 1930-х рр.

Література

1. Сабсович Л. М. Социалистические города / Леонид Моисеевич Сабсович. — Москва: Госиздат РСФСР. Московский рабочий, 1930. — 124 с.
2. Ладовский Н. Планировка Автостроя и Магнитогорска в вузе / Николай Ладовский. // «Советская архитектура». — 1931. — №1-2. — С. 21—28.
3. Didenko S. Residential housing in Kharkov (Ukraine), 1920-1935 / S. Didenko, A. Bouryak, N. Antonenko. // ZARCH. — 2015. — №5. — С. 68–85.
4. Гелла Е. Идеи «Соцгорода» и их реализация на Харьковщине. // Український архітектурний авангард: вивчення та охорона: Тези міжнародної конференції. — Харків: «Раритети України», 2012. — С. 92-93.
5. Косенкова Ю. Л. Градостроительное мышление советской эпохи: поиск устойчивых структур / Юлия Леонидовна Косенкова. // Academia. Архитектура и строительство. — 2008. — №2. — С. 2 – 15.
6. Меерович М.Г. Кладбище соцгородов: градостроительная политика в СССР (1928 – 1932 гг.). / М.Г. Меерович, Е.В. Конышева, Д.С. Хмельницкий. — М.: РОССПЭН; Президентский центр Б.Н. Ельцина, 2011. — 270 с.
7. Черкасова Е. Т. Проблемы сохранения архитектурного наследия

- Харьковского конструктивизма. // Ватерпасс. 2002, –№ (40), – С. 4-13.
8. Особенности регулирования градостроительства в 20-30-х годах XX века [Электронный ресурс] // svyatik.org. – 2013. – Режим доступа до ресурсу: <http://svyatik.org/svarka-92517.html>.
 9. Милютин Н. А. Соцгород. Проблемы строительства социалистических городов: Основные вопросы рациональной планировки и строительства населённых пунктов СССР / Николай Александрович Милютин. – Москва; Ленинград: Государственное издательство, 1930. – 81 с., ил.
 10. Сабсович Л. М. Города будущего и организация социалистического быта / Леонид Моисеевич Сабсович; Всесоюзная ассоциация работников науки и техники содействия социалистическому строительству (ВАРНITCO). – Москва: Государственное техническое издательство, 1929. – 64 с.
 11. Электрификация Харьковского района. Материалы по пересмотру плана электрификации (ГОЭЛРО). Издание Госплана УССР Харьков — 1925. — С. 59-64.
 12. Электрификация СССР. Сборник документов и материалов. 1926-1932 гг. / Сост. П.П. Ковалев, М.И. Кулькова, Л.В. Фомина. М.: Экономика, 1966. — С. 227-232.
 13. Історія міст і сіл Української РСР. Харківська область. — К: Головна редакція УРЕ АН УРСР, 1966. — 1086 с.
 14. Алешин В. Э. Развитие представления о социалистическом поселении в градостроительстве Украины в 1920-х — начале 1930-х годов: дис. канд. арх. наук: 18.00.01 / Алешин Вадим Эммануилович – Киев, 1988. – 244 с.

Аннотация

Рассматривается формирование концепций социалистического расселения, соцгорода. Исследуются реализации этих идей на территории Харьковщины в 1920 – 1930-х гг. Анализируются особенности реализации идей соцгорода как жилого поселка при градообразующем предприятии на примере Эсхара, «Нового Харькова», Балаклеи.

Ключевые слова: соцгород, градостроительная практика, Харьковщина.

Annotation

The article discusses the formation of the Socialist concept of resettlement, «Sotsgorod». The implementations of those ideas are researched in the Kharkov region in 1920-1930. Analyzes the specifics of realization of ideas of the socialist city as a residential settlement with the city-forming enterprise on the example of Eskhar, «New Kharkov», Balakleya.

Keywords: Sotsgorod, urban planning practice, Kharkov region.